

Herbert Marcuse

Protosocialism och senkapitalism

Försök till en revolutionsteoretisk syntes av Bahros ansats

1978

Originaltitel: "Protozialismus und Spätkapitalismus - Versuch einer revolutionstheoretischen Synthese von Bahros Ansatz", publicerad: *Kritik* nr 19

Svensk översättning: Mats Thorell

Digitalisering av Jonas Holmgren på MIA

I artikelns första del diskuterar Marcuse Bahros analys i [Alternativet](#) och dess enligt hans mening positiva betydelse för utarbetandet av en icke-ortodox socialistisk strategi för det västeuropeiska senkapitalistiska samhället.*

I samband med Bahros nyleninistiska analys försöker Marcuse visa att även i de högindustrialiserade kapitalistiska länderna är den marxist-leninistiska modellen för en proletär revolution passé. Det traditionella revolutionära subjektet, arbetarklassen, svarar inte längre upp till de reella klassförhållandena. I enlighet härmed saknar också arbetarklassen som klass ett speciellt proletärt klassmedvetande.

Marcuse försöker också i artikelns senare del formulera en revolutionsmodell som förlägger sin tyngdpunkt i den subjektiva dynamiken. Under senkapitalismen finns denna dynamik bl.a. representerat hos proteströrelser, såsom kvinno- och miljörörelsen. Dessa kännetecknas av sin diffusa organisering, men kollektiva och emancipatoriska livshållning.

Recensioner och debatt om Bahros arbete:

Ernest Mandel: [Östtysk kommunist fördömer byråkratin. Om Rudolf Bahros Alternativet](#),

[Klinger/Reinstein vs Ernest Mandel: Debatt om Bahros Alternativet](#).

Hillel Ticktin: [Rudolf Bahro: socialist utan arbetarklass](#).

* Se även [Oppositionell kommunist i DDR](#), där Bahro själv presenterar boken.

I. Bahros betydelse för analysen av senkapitalismen

Följande text är orienterad mot de problemområden i Bahros bok, vilka har en allmän betydelse som når utöver hans på DDR inriktade analys. Det vill säga att i det följande visas vilken relevans de av Bahro utarbetade begreppen, som inom hans ramar (den "reellt existerande socialismen") inte kunde utvidgas, har även för senkapitalismen. Den andra delen (Om analysen av senkapitalismen och ett nytt revolutionsbegrepp, övers. anm.) är mitt eget bidrag till analysen av de tendenser i senkapitalismen, som motsvarar de av Bahro påvisade tendenserna i protosocialismen. Hans bok är inte bara en kritik av den "reellt existerande socialismen" utan också en marxistisk analys av övergångsperioden till den integrala socialismen. Boken är det viktigaste bidraget till den marxistiska teorin under de senaste årtiondena.

Bahros omvälvning av metoden

Om Bahros kritik till stor del, *mutatis mutandis*, också gäller senkapitalismen och om, *mutatis mutandis*, "Alternativet" gäller för båda samhällssystemen, så betyder det inte att Bahro skulle framkasta någon slags konvergensteori. Han visar snarare på den i de båda (mycket olika) samhällenas egna struktur grundläggande enheten av framsteg och destruktion, produktivitet och förtryck, tillfredsställelse och brist. Denna enhet, som i mycket olika former är gemensam för båda samhällena (och vars stabiliseringspotential marxismen har underskattat fatalt), kan bara brytas i en ännu inte reellt existerande socialism.

"Ännu inte" existerande; därmed görs den konkreta utopin (och dess hemska negativa bild i det bestående samhället) till ledtråd för den empiriska analysen, och denna visar på upphävandet av utopin som redan existerande reell möjlighet - ja nödvändighet. Den tvingande demonstrationen av denna möjlighet är resultatet av en omvälvning av metoden: bara om socialismen just till sitt extrema integrala "utopiska" begrepp blir förebild för analysen, visar den sig som reell möjlighet, och då visar sig utopins bas i det bestående. Ty det är inte avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen (vilket förblir den nödvändiga förutsättningen för socialismen) som redan som sådant bestämmer den väsentliga differensen mellan de båda systemen, utan användandet av de materiella och intellektuella produktivkrafterna.

"... vi måste korrigera det synsätt vi hittills haft beträffande övergången till kommunismen, och inte bara beträffande tidsfaktorn. Det är en hel epok mellan avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen, och fram till människornas allmänna frigörelse." (Rudolf Bahro: *Alternativet. Till kritiken av den reellt existerande socialismen*, 1979, s. 21. På tyska *Die Alternative*, 1977, s. 24. Sidorna i tyska uppl. kommer anges på detta sätt: /ty 24./)

Bahro bryter äntligen med åtskillnaden mellan socialism och kommunism (vilket sedan länge har blivit en repressiv ideologi): socialism *är* kommunism alltifrån början - och *vice versa*. Det socialistiska samhällets väsen och mål: Den "totala individen", frihetens rikes inbegripande i nödvändighetens rike måste (och kan) redan här och nu bli en uppgift och riktlinje för en kommunistisk politik och strategi.

Omvälvningen av metoden är egentligen marxismens återvändande från ideologin till teorin och praktiken. Återvinnandet av den från ideologin befriade konkretionen sker i Bahros analys av klassförhållandena i DDR. Frånvaron av all jargon, allt tomt omtuggande av marxistiska begrepp (hellre ord) är bevis på analysens grund i den samhälleliga verkligheten. I stället för att tjurigt hålla fast vid teser som sedan länge är historiskt passerade utvecklar Bahros analys de marxiska begreppen i konfrontation med den förändrade strukturen i det efterkapitalistiska samhället i DDR - och i det senkapitalistiska! En avgörande konsekvens är en verklig vidareutveckling av den historiska materialismen. Den leder till en ny bestämning av förhållandet mellan bas och överbyggnad: Den samhälleliga dynamikens tyngdpunkt

förskjuts från den politiska ekonomins objektivitet till *subjektiviteten*, till medvetande som en potentiell materiell kraft för radikal förändring:

”Människans fortsatta uppgång måste bli en 'resa i det inre'. Språnget in i frihetens rike är endast tänkbart om det råder en jämvikt mellan människosläktet och miljön, och man definitivt lägger dynamiken på det kvalitativa och subjektiva.” (sv 256 f /ty 315.)

Bahro ser i detta uttryck en ”i grunden estetisk motivation” för socialismen, ”inriktad på helheten och på att aktiviteterna ska återgå till jaget”. (sv 277/ty 341.)

Detta är återvinnandet av det ursprungliga idealistiska elementet i den historiska materialismen: Den befrielse från ekonomin, som åskådliggjorts i den historiska materialismen. Detta element kvarstår: Det är dynamiken hos själva basen, organisationen av arbetets alltid växande produktivitet, som gör den emanciperande subjektiviteten till förändringens tyngdpunkt.

Under loppet av Bahros analys blir det tydligt vilken grad vändningen mot subjektiviteten också träffar senkapitalismen. Ännu mer än i den reellt existerande socialismen blir befrielsen i de högutvecklade kapitalistiska länderna avhängig av utbredningen av ett medvetande som är rotat i den materiella produktionsprocessen, men som överskrider denna. Bahro kallar det ”överskottsmedvetande”. Det är ”den fria psykiska kapaciteten som inte längre absorberas av kampen för livsuppehållet” (sv 262/ty 321), som skall omsättas i praktiken. Det industriella, tekniskt-vetenskapliga produktions sätt, där det intellektuella arbetet blir en väsentlig faktor, frambringar hos producenten (”totalarbetaren”) kvalitet, skicklighet, fantasi, verksamhets- och livsmöjligheter, som i de kapitalistiska och i de repressiva icke-kapitalistiska samhällena kvävs eller förvrängs. Men dessa egenskaper strävar att komma förbi sin omänskliga form och nå sin mänskliga.

I överskottsmedvetandets subjektivitet har kompensatoriska och emancipatoriska intressen tvingats samman till en enhet. De förra avser väsentligen de materiella produkternas sfär: mer och bättre konsumtion, karriär och konkurrens, profit, ”statusymboler” o.s.v. De kan (åtminstone för närvarande) tillfredsställas inom ramen för det bestående systemet - de kompenserar omänskliggörandet; på så sätt motsäger de det emancipatoriska intresset. Trots det, insisterar Bahro på att de kompensatoriska intressena inte helt enkelt kan reduceras och omdirigeras i emancipationens intresse: de är en form av anspråk på lycka och tillfredsställelse som är djupt förankrad i psyket. I dem finner det bestående sin legitimation. Revolutionen kan inte genomföras på folkets rygg, men de kompensatoriska intressenas makt och deras tillfredsställelse förtrycker realiseringen av de emancipatoriska intressena. Revolutionen förutsätter ett brott med denna makt - ett brott, som i sin tur bara kan vara resultatet av revolutionen!

Detta är den ”djävulska cirkel”, som så ofta och i olika formuleringar förekommer i Bahros bok. Den är idag revolutionsteorins avgörande historiska problem. Mellan dagen och morgondagen, mellan ofriheten och befrielsen, ligger inte bara revolutionen utan också omvälvningen av behoven, brottet med det ”subalternas medvetande”, subjektivitetens katastrof.

Motsägelsen mellan den överväldigande produktiviteten, den samhälleliga rikedom och dess miserabla och destruktiva användning leder inte med nödvändighet till denna katastrof - inte ens om den leds av en marxistisk-leninistisk strategi. Produktivitetens höjning och avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen måste inte leda till socialismen - det bryter inte med nödvändighet herraväldets bojar, människans underkastelse under arbetet. Bahro antyder att det hos Marx finns en tendens som implicerar en sådan kontinuitet; idén om en ständigt allt effektivare (och egaliserad) produktion.

På den industriella civilisationens nivå finns det inget annat förnuft bakom underkastelsen under arbetet än den härskande klassens och dess maktbevarande. I den reellt existerande

socialismen motiveras underkastelsen med efterblivenheten i den ekonomiska, teknologiska och militära konkurrensen med kapitalismen. Men om den nya formen av makt väl en gång är etablerad, görs nödvändigheten till en dygd: Socialismen ”första fas” förlängs in i en obestämd framtid. Den kvalitativa skillnaden i det socialistiska samhället går förlorad. Ju snabbare ju mer denna socialism övertar de högkapitalistiska ländernas konsumtionsmodell. De kompensatoriska intressena motverkar emancipationen. ”Den djävulska cirkeln” består i båda samhällena. Hur kan den brytas?

Tidsekonomi, överskottsmedvetande och intelligentians roll

Frågan leder till Bahros begrepp ”överskottsmedvetande” som en förändrande kraft. Detta medvetande har sin materiella bas i det vetenskapliga, teknologiska produktions sättet, dess ”intellektualisering”. På denna nivå är det ”förkroppsligat” (men inte reflekterat) i de ”intellektualiserade skikten av totalarbetaren” (sv 316/ty 390.) Därutöver finns det överskottsmedvetande i alla skikt av den avhängiga befolkningen, i uppdämd och inaktiv form. Man anar: Som idag behöver man inte längre leva - det finns ett alternativ. Denna föräning blir till visshet i oppositionens *katalys*-grupper (detta uttryck kommer från mig, H.M.): i studentrörelsen, vid kvinnoemancipationen, stadsdelsgrupper, ”concerned scientists” m.fl.

Där arbetarklassens stora flertal är integrerad i det bestående systemet, tenderar klassförhållandena mot en *elitär* struktur, i vilken intelligentian som del av totalarbetaren spelar en ledande roll. Bahro företräder den provocerande tesen att de intellektualiserade skikten under förberedelse- och övergångsperioden konstituerar sig som ”tongivande” och ledande i rekonstruktionen av samhället (sv 386, 316/ty 477, 390).

Intelligentians ledande roll motiveras på två sätt:

1. Mer än någonsin tidigare är kunskap makt. Informationen om de vetenskapligt-tekniska, ekonomiska och psykologiska mekanismer som reproducerar det utvecklade industrisamhället ger de som besitter denna information kunskap också om förändringens objektiva möjligheter. Säkert är att blott kunskapen inte räcker för att förverkliga denna potential. Men intelligentian verkar inte i isolering: Det är själva produktionsprocessen som ”intellektualiseras” och i denna spelar de intellektualiserade skikten en allt större roll. I DDR är de en del av den apparat som kontrollerar produktionsmedlen; bland dem finns det (enligt Bahro) en avsevärd opposition mot politbyråkratins diktatur.

2. För intelligentian är realiserandet av dess kompensatoriska intressen inte längre ett dagligt bekymmer. De har tillsammans med partifunktionärerna stora privilegier beträffande materiell och andlig kultur. I de kapitalistiska länderna gäller detta bara i mycket begränsad omfattning och bara för en liten krets av den mer eller mindre konformistiska intelligentian. Men majoriteten av de inte särskilt privilegierade skikten åtnjuter ändå utbildningsprivilegiet, som kan öppna annars stängd kunskapshorisont, som överskrider det bestående.

Skapandet av tid och rum för utbredningen av de emancipatoriska intressena utöver den idag allt bestämmande materiella sfären är en uppgift för socialistisk uppfostran och arbetsdelning. Socialismen är redan under övergångsperioden väsentligen ett *tidsekoniskt* problem. Arbetets nya fördelning och organisering har som mål en omvändning av tidsförhållandet mellan nödvändigt och emancipatoriskt arbete i den ”totala individens” intresse. I den mån denna nya tidsfördelning i total samhällelig måttstock också kräver en radikal omorganisering av det *nödvändiga* arbetet (Bahro ger mycket konkreta hänvisningar för en sådan omorganisering), så skulle den nya tidsekonomi vara frihetens rikes framträdelse i nödvändighetens rike. Och i den mån den blev genomförd i samhällets alla skikt skulle den bygga bort intelligentians privilegierade position genom förallmänligande.

Makt, stat och anti-stat

Bahro förkastar varje föreställning av övergångsperioden som inte utgår från ett kommunistiskt parti, en byråkrati och från staten, som anarkism och äventyrlig vänsterradikalism. Han talar till och med om staten som "samhällets ordningsvakt under dess tekniska och sociala modernisering" (sv 123/ty 150) - modernisering som skapande av emancipatoriska institutioner. Denna stat skulle vara "ordningsvakt" i gestalt av ett verkligt allmänt uppfostringssystem omfattande både den materiella och andliga kulturen, och målet att frigöra behoven från deras klassbestämda psykiska bas. Avsaknad av initiativ från massorna och arbetarklassens inordnande i det härskande systemet av kompensatoriska behov berövar idén om statens bortdöende dess empiriskt-historiska grund. Socialismen måste bygga sin egen anti-stat och sin egen förvaltning. "Folk och funktionärer - det är den oundvikliga dikotomin inom de protosocialistiska samhällena" (sv 232/ty 285). Bara inom de *protosocialistiska*? Det skulle vara ett återfall i tvåfasteorin.

Bahros föreställning förefaller implicera att även i det utvecklade socialistiska samhället kommer det allmänna vara institutionaliserat: anti-staten som stat. Den är *anti-stat* i den mån den befördrar den vidare utvecklingen av emancipatoriska behov och gör utrymmet för spontanitet och individuell autonomi större; den är *stat* i det att den organiserar denna utveckling i totalsamhällets intresse (prioriteringar, arbetsfördelning, uppfostran o.s.v.), och det med en av folket legitimerad tvingande auktoritet. I anti-staten upprepas dialektiken mellan behovens autonomi och avhängighet: Den socialistiska staten "registrerar" individernas egna behov, som de uppträder i det förhärskande systemet av behov och - "upphäver dem" till nya emancipatoriska former, som då åter blir individernas egna.

Bahro föreställer sig den även i den integrala socialismen nödvändiga, rationella hierarkin som motbilden av den i den reellt existerande socialismen etablerade maktapparaten. Han ser en från basen till toppen demokratiskt konstituerad och kontrollerad hierarki. På toppen blir denna hierarki till dubbelmakt: det kommunistiska *partiet* och ett av partiet oavhängigt "*Kommunistiskt förbund*", rekryterat från den medvetandemässigt mest framskridna intelligentian i samhällets *alla* skikt. Detta förbund är alltings hjärna: en demokratisk elit, med avgörande stämman i diskussionen om planen, om uppfostran, om fördelning av arbetet o.s.v.

Massornas inertia och maktlöshet, deras avhängighet, som i de kapitalistiska länderna kommer till uttryck i dikotomin "härskande klass - folk" och i den reellt existerande socialismen dikotomin "funktionärer - folk", tenderar nästan tvångsmässigt till "toppens" självständiggörelse. Bahro undersöker denna tendens där den redan har blivit ett fullt utvecklat herravälde: i det protosocialistiska samhället. Han tror att denna utveckling kan motverkas av allmän uppbyggnad av en slags *rådsorganisation* (självförvaltningar, kooperativ). Förformer till denna framträder redan inom det bestående systemet. Han påvisar övertygande att det traditionella begreppet rådsdemokrati är alltför ensidigt orienterat mot den materiella produktionssfären och därför förblir företrädare för partikulära intressen. Situationen i protosocialismen (och i senkapitalismen, H.M.) med dess utvidgade arbetarklass, där intelligentian är en avgörande faktor i produktionsprocessen, medger rådsdemokratins utbredning. Ett relativt ringa antal vetenskapsmän, tekniker, ingenjörer, ja till och med media-människor skulle, om de var organiserade, skaka reproduktionen av systemet och kanske bringa det till stillestånd. Men "förhållandena är inte sådana". Just deras inordning i produktionsprocessen motverkar radikaliseringsen, för att inte tala om de privilegierade inkomsterna. Trots det tillskriver den samhälleliga situationen dessa skikt en ledande roll i omvälvningen.

Revolutionen kräver i föreberedelse- och övergångsperioden en ledning, som också kan *stå emot* massornas kompensatoriska intressen. Även ledningen står inför nödvändigheten av

repression, repression av det ”subalternerna medvetandet”, och av den oreflekterade spontaniteten, av borgerlig och småborgerlig egoism.

Uppenbarligen faller Bahros analys här på en central punkt tillbaka på den såväl av marxismen som av liberalismen tabubelagda positionen hos Platon (den högsta intelligensens uppfostringsdiktatur) och Rousseau (människorna måste tvingas för att vara fria). I själva verket kan man inte föreställa sig den socialistiska statens uppfostringsfunktion utan erkänd auktoritet; den har hos Bahro sin grund i en intelligenselit. Bahro må genomgående insistera på att Förbundet, liksom partiledningen, kommer ur alla skikt och på alla nivåer förblir ansvarigt inför folket - men obehaget kvarstår och måste betalas.

Frågan om revolutionens subjekt

Just här, där Bahros konstruktion av socialismen ack så lätt kan utsättas för nedvärdering och förlöjligande, visar sig hela radikaliteten i hans ansats och - hans trohet mot den marxiska teorin. Frågan om *revolutionens subjekt*, som sattes på dagordningen genom arbetarklassens integrering, finner här ett svar på den verkliga historiska utvecklingens nivå. Fetischismen att arbetarklassen genom sin ”ontologiska” position är predistinerad av den ekonomisk-politiska utvecklingens järnhårda logik att vara revolutionens subjekt - denna stipulerande enhet mellan det logiska och historiska (enligt vilken historiska tendenser ”genast måste fulländas historiskt, eftersom de är logiskt fulländade”, sv 42/ty 51) - denna fetischism upphävs. Inte genom ett diktat, utan under själva historiens lopp. Det har ”under tiden blivit ett uppenbart faktum att proletariatet inte *kan* vara härskande klass” (sv 189/ty 231). I de kapitalistiska länderna är arbetarklassen ”en alltför smal bas för att ... under dessa omständigheter ... kunna förändra samhället - (spelar inte de specifika arbetarintressena i princip allt oftare till och med en konservativ roll?)”, (sv 248/ty 305). Den radikala vändningen mot emancipatoriska intressen ligger bortom det subalternerna medvetandet; den sker i en ”inre frigörelseprocess” som betingelse för den yttre. I klassens samhällsliga situation (främmandegjord arbetstid som ”heltid”, uteslutning från utbildningsprivilegiet, arbetslöshet) kan detta brott bara lyckas för ett fåtal. Ingen enskild klass kan vara subjekt för den allmänna emancipationen som blivit möjlig på denna historiska nivå. Proletariatets identitet med det allmänna intresset är passerad - om den överhuvudtaget någonsin har funnits. Den allmänna emancipationens problem ligger idag inte längre inom området ”säkrande av den materiella existensen”, fast detta förblir en ”nödvändig förutsättning”. Problemet är snarare: Vilken existens? Det rör sig om försoningen mellan människa och natur, om det icke-främmandegjorda arbetet som kreativ verksamhet, om skapandet av mänskliga förhållanden, fria från kampen för existensen; det rör sig om nedrivandet av det förblindande sammanhanget mellan aggression och destruktion. Det rör sig om ”tillägnelse av de i andra individer, ting, beteendesätt, förhållanden förtingligade mänsklig väsenkrafterna, dessas förvandling till subjektivitet, något som ... besitts av en andlig och etisk personlighet, som för sin del trängtar efter en produktiv funktion” (ty 322, jfr sv 262).

Det är ortodox marxism: den ”allmänna individen” som socialismens mål. Bahros omvälvande metod förlägger slutmålet till början. När han konsekvent förstår revolutionen som ”kulturrevolution”, ger han den från början en helt annan betydelse än det maoistiska begreppet när det gäller subjektiviteten och dess lyckoanspråk och möjligheter till lycka. Redan det socialistiska uppbyggets första åtgärder skall befria människorna från den ”extensiva ekonomiska dynamiken”. De grundläggande åtgärderna i denna riktning är: allmänt deltagande i enkelt arbete, minskning av den psykologiskt improduktiva arbetstiden inom den nödvändiga arbetstiden, behovens bestämning endast differentierad efter ålder, kön och begåvning (sv 400 f, 412/ty 495, 509). Åter kommer den libertära idealismen, som anger den historiska materialismens telos, till uttryck:

”Det gäller att öka 'överproduktionen' av medvetenhet så att hela det historiska händelseförloppet ställs 'på huvudet', att göra tanken, idén till en *avgörande* materiell makt. Att styra saker och ting fram mot en omvälvning som kommer att vara mycket djupare än inom samma civilisation gå över från en formation till en annan. Det som vi har framför oss, och som egentligen redan har börjat, är en *kulturrevolution* i dess verkliga mening: *en omvälvning av massornas livsform i dess helhet*” (sv 247/ty 304).

Bahro förkastar entydigt det simpla argumentet att ett land, som är utsatt för den mer eller mindre fientliga konkurrensen med de ekonomiskt och militärt starkare kapitalistiska länderna, ännu inte kan kosta på sig uppbygget av integral socialism. Det skulle alltså idag vara den reellt existerande socialismens situation gentemot den västliga kapitalismen. Bahro svarar med en allmänt förträngd men ändå upplysande hypotes: Det kunde vara omvänt: Uppbygget av ett fritt socialistiskt samhälle skulle kunna utöva ett ”transformationstryck” på de västliga länderna (sv 416 f/ty 514 f).

Bahros analys implicerar den provocerande tesen att den socialistiska strategin väsentligen är densamma före och efter revolutionen. Kulturrevolutionen är en total omvälvning, men dess kollektiva subjekt är i sitt medvetande och i sitt förhållningssätt redan före revolutionen inriktat på slutmålet. I former som är mer eller mindre *isolerade* från totalsamhället och därför är osäkra och ofta oäkta sker detta i *katalys-grupper* praktik inom befolkningens alla skikt. Deras arbete är väsentligen avmystifierande upplysning - i teori och praktik. Även här faller omvälvningens tyngdpunkt på subjektiviteten. Målet ”*prioritering* av en allsidig utveckling av människorna” och ökning av deras ”positiva möjligheter till lycka” (sv 392/ty 484), bestämmer redan den subjektiva emancipationens grundläggande steg. ”Resan i det inre” tjänar därför inte som undanflykt, privatisering av det politiska, pysslande och klemmande med jaget, utan politisering av överskottsmedvetandet och fantasin:

”För hur mycket än 'resan i det inre' (att fördjupa den egna existensen) innehåller en komponent av att man känslomässigt abstraherar bort alla slags objekt, är och förblir naturligtvis dess grundläggande innehåll just att man upphäver avyttrandet, den vidareförvandling av släktets skapade kultur, vilket Hegel uppfattade som den subjektiva andens stora arbete.” (sv 258/ty 316 f.)

Politisk uppfostran kräver ett radikalt ”psykiskt uppsving”, en ”känslomässig resning”, som ”särskilt rycker upp flertalet av ungdomen direkt till det politiskt-filosofiska idealets nivå” (sv 361/ /ty 447).

Revolutionen av subjektiviteten är den revolution av behoven, som Bahro föreställer sig som förutsättning för den allmänna frigörelsen. Huvudtendensen i en sådan revolution av behoven är klart anvisad: ”från ett tillägnande av materiella levnads- och njutningsmedel (vilka främst karakteriseras av förbrukning) till ett tillägnande av kultur”, det vill säga ”omfattande eliminering av den materiella stimulansen” (sv 388 f /ty 480 f). De kompensatoriska intressenas herravälde, vilka ständigt på nytt reproducerar den materiella lockelsen skall brytas: inte genom en politik med minskad konsumtion, utan genom en ”verklig egaliserings i fördelningen av de standardbestämmande konsumtionsvarorna”. Bahro ser i pratet om de mänskliga behovens omätlighet enbart en ”reflex av de nuvarande förhållandena”.

Den materiella och andliga kulturens försoning i den materiella kulturen kräver *avskaffandet* av prestationsprincipen med avseende på inkomstfördelning och dess *förverkligande* med avseende på utbredningen av icke-främmandegjort skapande arbete och icke-främmandegjorda njutningar. Reduktionen av den nödvändiga arbetstiden och av det främmandegjorda arbetets börda möjliggör denna omvändning: den helar också revan mellan subjektivitet och objektivitet genom ”att skapa ett allmänt frihetsspelrum för självförverkligande och

personlighetstillväxt även inom nödvändighetens rike” och genom naturens inlemmande i detta spelrum (sv 393/ty 485).

Bahro hånar den nya (och gamla) vänsterns rädsla för att åter bygga in borgerliga eller till och med småborgerliga begrepp som personlighet, ande, innerlighet i marxismen, där de dock i verkligheten blir upphävda. Han ödslar inte ett ord på förebråelser om idealistiska avvikelser o.s.v. Han använder inte dessa begrepp för att åter en gång rädda den humanistiske unge Marx, utan för att utveckla det transcenderande innehållet i den politisk ekonomins kategorier. Utsugning, mervärde, profit, abstrakt arbete är inte bara omänsklighetens kategorier, som under kapitalismen blivit verkliga, utan de är också sin negation genom den socialism som har blivit objektiv möjlig. Dennas förverkligande, som är blockerad i kapitalismen, är kulturrevolutionens mål.

Kulturrevolutionen omfattar också den etiska och estetiska dimensionen. Bahro ger bara en slagordsmässig hänvisning till de personliga förhållandenas etik: ”i så stor utsträckning som möjligt skapa en harmoni mellan eros, uppfostran och samliv” (sv 281/ty 346). Den estetiska motivationen blir verksam genom att ”prioriteringen förflyttas från produktionens utsugning av naturen till dess inordnande i ett naturligt kretslopp, från utvidgad till enkel reproduktion, från ökad arbetsproduktivitet till vårdande av arbetsvillkoren och arbetskulturen ...” (sv. 393/ty 485).

Produktion även ”enligt skönhetsens lagar” (Marx). Förutsättningen för det är en natur- och människoanpassad vetenskap och teknik.

Det är tid att ställa den avgörande pinsamma frågan. Låt oss antaga att Bahros teori för grundläggandet av socialismen är begreppsligt och empiriskt demonstrerad, hur kan då övergången från det bestående föreställas? Revolutionen är fortfarande en förutsättning. Mer än tidigare gäller det idag, att en revolution är nödvändig, för att få reformer. För den reellt existerande socialismens länder, där privatägandet av produktionsmedel är avskaffat, skulle störtandet av politbyråkratins diktatur redan vara den första revolutionen. Bahro tror att oppositionen inom byråkratin är tillräckligt utbredd för att en sådan omstörtning skall kunna framstå som en reell möjlighet. Men hur är det i de kapitalistiska länderna, vilkas objektiva ”mognad” för revolutionen sedan länge är känd? Frågan och svaret ligger utanför ramarna för Bahros analys, men den ger viktiga hänvisningar.

Sammanfattning av kritiken av den marxist-leninistiska revolutionsmodellen

Idag har det blivit uppenbart i vilken utsträckning den marxist-leninistiska revolutionsmodellen är historiskt passerad. Två huvudskäl:

1. I länder där den härskande klassen förfogar över starka militära och halvmilitära organisationer, utrustade med de modernaste vapnen, och vilkas lojalitet den kan förlita sig på, där ligger ett beväpnat uppror och maktövertagande av den revolutionära massan utanför det möjligas område. Det är fallet i de högst utvecklade länderna.
2. Senkapitalismen har med sin överväldigande produktivitet skapat en bred materiell bas för integrerandet av mångskiftande intressen inom den avhängiga befolkningen. Begreppet den revolutionära massan har för dessa länder blivit mycket tvivelaktigt. Det betyder inte att den (utvidgade) arbetarklassen är ”försonad” med systemet. Den *ekonomiska* Kooperationens och konfrontationens politik kan mycket väl slå över även i *politisk*, utan att själva systemet omvandlas i socialistisk riktning. Snarare går tendensen mot en ny *populism*: en snarare folk-än klassbestämd opposition, för vilken det väpnade upproret inte står för dörren - och ännu mindre maktövertagandet.

II. Bidrag till en analys av senkapitalismen och till ett nytt revolutionsbegrepp

Arbetarklass, intelligentia, totalarbetare och folk

Finns det en annan revolutionsmodell, som kan utvecklas ur klassförhållandenas givna tendenser?

Konstruktionen av en sådan modell kräver att vi reviderar det traditionella marxistiska klassbegreppet och, utgående från honom, utarbetar ett begrepp som är anpassat till senkapitalismen. Det gäller särskilt för begreppet arbetarklass. Det räcker att kort anföra följande välkända fakta:

1. Icke-identitet mellan arbetarklass och proletariat. In på 1900-talet förblir "proletariatet" den ortodoxa och officiella marxistiska beteckningen på arbetarklassen. Men från det marxiska begreppet kan man inte ta bort eländet och rättslösheten, negationen av det borgerliga samhället, enligt vilket proletariatet inte är en klass i detta samhälle. Detta gäller inte längre för den moderna arbetarklassen.
2. Enligt Marx utgör proletariatet befolkningens, flertal i den utvecklade kapitalismen. Den kategori av arbetare, som idag mest motsvarar proletariatet, nämligen de som är omedelbart sysselsatta i den materiella produktionsprocessen, omfattar inte längre flertalet.
3. Inskränkningen av begreppet arbetarklass till de "produktiva", d.v.s. mervärdeskapande arbetarna är ohållbar. Skapande och realiserande av mervärdet är inga skilda processer, utan två faser och steg av samma totalprocess: kapitalets ackumulation.
4. Åtskiljandet mellan manuellt och intellektuellt arbete har minskat i senkapitalismen genom arbetsprocessens "intellektualisering" och genom det växande antalet intellektuella som sysselsätts i den. *White Collar*, de anställda, även de "improduktiva", vilkas inkomst ofta ligger under den hos *Blue Collar*, hör till arbetarklassen i den mån de inte är med och bestämmer om förfogandet över produktionsmedlen. Men också de högre betalda anställda i distributions- och förvaltningsprocessen hör till arbetarklassen: de är skilda från produktionsmedlen och säljer sin arbetskraft till kapitalet eller dess institutioner. Denna *utvidgade* arbetarklass omfattar befolkningens stora flertal.
5. Klassmedvetande? Den (utvidgade) arbetarklassen är själv delad i en mångfald skikt, med mycket olika och delvis motsatta intressen. Tendensen är att de kompensatoriska intressena har herraväldet och söker tillfredsställelse genom aktivt eller passivt deltagande i systemet. Det är snarare småborgerligt än radikalt medvetande som är förhärskande.

Senkapitalismen har faktiskt utvidgat det för dess reproduktion nödvändiga arbetet genom tillväxten av mellanskiktens sektor mellan den lilla, verkligt härskande klassen och industriarbetarna. Samhället reproducerar sig genom att skapa ständigt mer improduktivt arbete och genom att detta utbredds inom befolkningen. Den grundläggande motsättningen mellan kapital och arbete består i all sin skärpa, men den totaliserar sig under denna period: nästan hela den avhängiga befolkningen är "arbetet" i motsats till kapitalet. Därmed skulle också Marx' begrepp den socialistiska revolutionen som en omvälvning som bärs upp av befolkningens flertal vara infriat.

Denna dikotomi karakteriserar det senkapitalistiska samhället, som reproduceras av "totalarbetaren" och kontrolleras av en liten klick. Totalarbetaren blir till *folket*, som konstituerar sig ur befolkningens avhängiga skikt. Inom denna enhet härskar motsägelserna. Det finns inget folkmedvetande, som skulle motsvara ett klassmedvetande. De olika kompensatoriska intressena omfattar den materiella och intellektuella kulturens hela

spektrum, från radikalism till konservatism och fascism, från prestationsvilja till önskan att avskaffa arbetet. Den demokratiska integrationen medger en sådan differentiering inom avhängighetens enhet. Kan intresset för den *emancipationen* få sitt genombrott i denna enhet?

Troligen kommer den samhällseliga reproduktionen på den sedvanliga konsumtionsnivån att bli allt svårare: Senkapitalismen producerar själv marknads övermättnad och ackumulationens växande svårigheter. Systemet kommer att bli repressivare och motsägelsen mellan det kapitalistiska produktionssättet och de reella möjligheterna till befrielse kommer att allt explosivare finnas i medvetandet.

Klassmedvetande och rebellerande subjektivitet

Vems medvetande? Inte en särskild klass' (det industriella proletariatet i senkapitalismen *är* en särskild klass inom enheten "folket"), utan medvetande hos individer ur alla skikt. Som den allmänna frigörelsen enligt sitt telos är inriktad på den solidariska befrielsen av individen som individ, så är också dess förberedelse redan grundlagd hos individer: Individer ur alla skikt, som trots alla skillnader konstituerar sig som potentiell enhet genom sitt gemensamma intresse. De är det potentiella subjektet i en oppositionell praktik, som nu fortfarande är koncentrerad och begränsad till ofta oorganiserade grupper och rörelser. I dessa grupper och rörelser existerar den "*kollektive intellektuelle*".

Bahro definierar den kollektive intellektuelle primärt genom det annorlunda medvetandet och genom en driftsstruktur, som rebellerar mot underkastelsen och strävar efter förvägrad praktik. En mycket icke-akademisk definition, men utan det så älskade och billiga föraktet för skrivbordssocialisterna, "egg heads", o.s.v., vilket alltid bara har gett den konkreta utopin dåligt rykte och utlämnat revolutionens idé åt det bestående.

De kollektiva intellektuellas diffusa och nästan organisationslösa opposition har ingen massbas, och beskyllningen för elitism och voluntarism är bara alltför lätt. Den är uttryck för en mass-fetisch och står i skarp motsägelse till de revolutionära rörelsernas historia under kapitalismen, vilka funnit sin massbas först i själva den revolutionära processen. Den bas, på vilken massornas initiativ kan bli den bestämmande kraften för socialistisk frigörelse, uppstår i en anti-stat-politik som från början vidtar åtgärder som drar undan den samhällseliga grunden för den nedärvda mentaliteten och dess bestående bekräftande, framför allt (som redan nämnts) genom en radikal omorganisation av arbetet (avskaffande av den hierarkiska organisationen) och genom en ny "tidsekonomi". Men det kräver, för att inte principen om självbestämmande skall bli lidande, gradvist slopande av centralisationen, som dock åter som *plan*-institution företräder och genomför det allmänna intresset. Denna centralisation är kärnan i en socialistisk diktatur och i den är nödvändig och överskottsrepression sammantvingande.

Intelligentian kan bara fullgöra sin förberedande funktion om den bevarar sitt eget överskottsmedvetande, i vilket det bestående blir konkret transcenderat. Dess förrevolutionära potential och ambivalenta, ofta motsägande förhållande till massorna har sin grund i samhällets struktur. Utbildningsprivilegiet, en följd av det intellektuella arbetets skiljande från det manuella, isolerar intelligentian från massorna. Men det ger också intelligentian möjlighet att tänka fritt, att skaffa sig kunskap, att förstå fakta i deras samhällseliga sammanhang - och att förmedla detta vetande. Denna möjlighet måste vinnas i kamp mot det institutionaliserade utbildningssystemet (och på denna grund!). Att ta del av utbildningsprivilegiet är idag inte bara en fråga om inkomst, utan också om *tid*, vilket de heltidsutsugna massorna inte har tillgång till. Demokratiseringen av utbildningssystemet måste därför gå hand i hand med en reduktion av arbetstiden. Demokratisering kräver ingen popularisering av lärande eller kunskap. Denna har alltid lett till utjämnande av tänkandets transcenderande innehåll, sövande av överskottsmedvetandet och de emancipatoriska intressena och tjänat reproduktionen av det

bestående. Snarare måste människorna som inspärrade i sitt samhälle ges möjlighet att tillägna sig kunskapen och fantasin oförvanskad - vilket i sin tur redan förutsätter revolutionen.

Kunskapen och dess förmedlande utvecklas under en horisont av samhällliga förhållanden som är medbestämmande beträffande forskningens inriktning. Teoretisk och tillämpad vetenskap är två faser av samma process, skillnaden dem reduceras under senkapitalismen genom det intellektuella arbetets tilltagande roll i den materiella produktionsprocessen. Som ett uttryck för detta utvidgas med nödvändighet utbildningsprivilegiet genom "general education". Men denna demokratisering går hand i hand med reduceringen av kunskapens frigörande kraft. En stor del av de tekniskt-vetenskapliga landvinningarna kommer aggressionen och destruktionen till godo, eller tjänar som "gadgets" /prylar/, som leksaker - på samma sätt som sport - den avhängiga befolkningens kompensatoriska intressen, dess tillfredsställelse och stärkandet av det "subalternas medvetandet".

Driftsstruktur och revolution

Denna enhet av framsteg och förtryck underlättar handhavandet av de politisk-ekonomiska motsättningarna i senkapitalismens globala struktur. Frågan: "Hur länge till?" låter sig inte besvaras rationellt. Teorin är ingen profetia. Men det förblir sant (och fakta visar dessa tendenser) att kapitalismen producerar sina egna dödgrävare. Men det är inte proletariatets utan totalarbetarens och det i honom uppdämda medvetandet, den rebellerande subjektiviteten. Som de kapitalistiska framstegen själva skapar de objektiva betingelserna för sin upphävning (strukturell arbetslöshet, marknadsmättnad, inflation, inomkapitalistiska konflikter, konkurrens med kommunismen ...), så skapar de också de *subjektiva*. Överskottsmedvetandet är bara en del av subjektiviteten: dess emancipatoriska intresse räcker till kunskap om vad som sker och måste ske men de kompensatoriska intressenas makt förhindrar att medvetandet omsätts i praktik. Revolutionens subjektiva sida är inte bara en sak för medvetandet och det av kunskapen ledda handlandet, utan också för emotioner, för driftsstrukturen. Och detta på var och en av förändringens två plan:

- a) radikal kritik av det bestående, och
- b) positiv-konkret anticipation av friheten, d.v.s. målets aktualisering i livets här och nu.

Till de subjektiva betingelsernas historisk-samhälleliga "mognad" hör inte bara det politiska medvetandet utan också det vitala, existentiella *behovet* av en revolution som är förankrad i individernas driftsstruktur - dit hör (åtminstone under 1900-talet) inte bara viljan att överleva och att komma vidare, utan också upphörande av existenskampen, den förslavande produktionen, den ändlösa bytesprocessen, i korthet: viljan till *lycklig* frihet, till självbestämmande.

Förankrad i driftsstrukturen, betyder det (under förutsättning av sanningshalten i Freuds teori): I klassamhället är revolutionen "grundad" som eros' trängtan efter befrielse från socialt betingad överskottsrepression, efter tillfredställelse och intensifiering av livsdriften. (Den primära civilisatoriska repressionen, t.ex. incestförbudet, pottränning, bestämda samhällliga relationsformer, är idag inte längre något hinder för befrielsen.) Revolutionens väsentliga fordringar: avskaffande av främmandegjort arbete, likhet i möjligheterna till självbestämmande, tillfredsställelse av naturen, solidaritet, har alltså en *erotisk grundval* i subjektiviteten (som fascismen har sin i den destruktiva karaktären). Samhället och befrielsen som samhälllig-historisk process är själv verksam i eros - helt skild från sexualiteten och den sexuella frigörelsen, som också kan spelas upp inom klassamhället. Utvidgningen av livsdriften och eros, behöver en samhälllig förändring, revolution; revolutionen behöver den driftsmässiga grundvalen.

Den samhälleliga förändringen be rör inte bara den mänskliga naturen, utan också den yttre naturen. Den natur som tillhör kapitalismen kan mycket väl visa sig vara en oöverskridlig *gräns* för systemet. Säkerligen är den mycket effektivt underkastad kapitalets intressen, men en rest blir kvar som inte låter sig bemäktigas, och som kan bli avgörande för utvecklingen.

Kapitalismens naturmässiga gräns blir synlig i proteströrelserna, i vilka naturen blir en potentiell kraft i förändringen av samhället. Den blir detta som den konkreta motbilden till sitt inlemmande i den kapitalistiska produktionsprocessen. Inte bara i den meningen att det organiserade försvaret av naturen hotar storindustrins profit och militärintressena. I upproret mot atomkraften och den allmänna förgiftningen av miljön är kampen för naturen samtidigt en kamp mot det bestående samhället och skyddet av naturen samtidigt en utmaning mot kapitalet.

Men därutöver har den ekologiska rörelsen också psykologiska rötter. Den natur som upplevs som spelrum för lycka och tillfredsställelse är eros' miljö - antites till den prestationsprincip som används på naturen. Denna antites är också levande i *kvinnorörelsen* (i stor utsträckning oartikulerad och t.o.m. förträngd). Prestationsprincipen är den historiskt utvecklade formen av patriarkaliskt herravälde. Naturligtvis kommer även det socialistiska samhället att ha sin prestationsprincip - negationen av det bestående. Den skulle bestämma just den dimension av det samhälleliga livet, som under kapitalismen är nedvärderad eller spärrad, nämligen konkurrens i utbredningen och njutandet av individuell skapande förmåga och skapande av betingelser för användandet av kapitalismens teknisk-vetenskapliga landvinningar i allmänhetens intresse i stället för i kapitalets partikulära intresse. Upphävandet av prestationsprincipen framträder under kapitalismen bara i falsk form, förkroppsligad i de till "kvinnans natur" stiliserade kontrast- och drömbilderna (receptivitet, sensibilitet, emotionell kapacitet, naturnärhet o.s.v.). De visar på kvinnorörelsens biopsykologiska dimension. Bakom kvinnornas kamp för verklig likhet och för likaberättigande, för allmän emancipation inom alla kulturområden döljer sig upproret mot den till objekt gjorda naturen.

Den antiauktoritära, den ekologiska och kvinnorörelsen är intimt förbundna: de är en (ännu mycket oorganiserad och diffus) manifestation av en driftsstruktur som skakar prestationsprincipens och den främmandegjorda produktivitetens herravälde som grund för ett förvandlat medvetande.¹ Således mobiliserar denna opposition krafter för omvälvningen i en (inte bara) av marxismen förbisedd dimension, som under det kapitalistiska fortskridandets sena stadium kan hejda utvecklingen, den rebellerande mänskliga och yttre naturen.

Dessa rörelser återgripande på naturen som en faktor i politisk praktik skiljer dem väsentligt från gröna-vågen-flykt-rörelserna i den nya vänstern. I dessa rörelser blir naturen, i sig själv, till kriterium på icke-främmandegjorda, autentiska existensen. Det är en besvärjelse till naturen (den inre och yttre) mot intellektet, till omedelbarheten mot reflektionen. De vårdar just den dikotomi, som under frigörelseprocessen skall upphävas. Kulten av omedelbarheten är reaktionär: den är ett steg tillbaka från naturen som kraft i den samhälleliga dynamiken (som subjekt-objekt) till naturen som ren subjektivitet, som redan som sådan representerar det sanna och goda gentemot det falska och onda i samhället. Men i den rena omedelbarheten är det falska och onda inte övervunnet, det är bara förträngt eller överfört på andra. "Thesen zum Verhältnis von Alternativ- und Fluchtbewegung" kritiserar den ambivalens som behärskar denna rörelse:

"Kriterium på det politiska handlandet är sedan länge inte längre den träffande teoretiska, särskilt ekonomisk-kritiska analysen, snarare den för tillfället existerande individens subjektiva erfarenhet. Vad man alltså skall vara aktiv för, det ser man allt efter behag i sitt

¹ Se min uppsats "Marxismus und Feminismus", i *Zeitmessungen* (Frankfurt, Suhrkamp 1975).

eget liv. Men det som under en bestämd fas utgjorde ett viktigt politiserings- eller kritikmoment gentemot ortodoxi och dogmatism, har nu på många håll vägt över till en problematisk kult av behoven. Erfarenhet, som inte längre är tillgänglig för någon teoretisk analys och avvärjer varje irriterande reflektionsmoment, har reducerat sig till en genomsnittlig kvantitet känsloretning. Därmed har den förlorat sin motspänstighet och har i stor omfattning blivit integrerbar. Erfarenheten, på detta sätt sedd för sig själv, har förvandlat sig från ett medel för autonomin till ett medium för integration och anpassning.” (Wolfgang Kraushaar, i *Autonomie oder Getto?*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt/M., 1978, s. 45 f.)

Tesen att det kapitalistiska behärskandet och utsugningen av naturen *eo ipso* också är behärskande och utsugning av människor, kan nu formuleras konkretare. Kapitalistiskt framåtskridande är förändring av naturen under den stegrade produktivitetens och profitabilitetens princip. Naturen blir till blott objektivitet: ett universum av ting och relationer mellan ting, vilkas ”telos” är tjänst inom produktions- och reproduktionsprocessen (naturen som organiserad vederkvickelse). Det kräver undertryckandet av naturen som motståndet mot prestationsprincipen. Då inre och yttre natur är en (historisk) totalitet, verkar prestationsprincipen *mot eros*' strävanden efter utvidgning i den levande världen, miljön, mot befrielsen från det främmandegjorda arbetets allmakt. Därför den allt mer förinnerligade repression som samhället pålägger människorna. Naturen måste bli förstörd, måste fås att likna det destruktiva samhället. Den ännu oförstörda naturen (om den än är utsatt för sin egen destruktion) får inte bli till motkulturell levande värld i vilken individernas lycka finner uppfyllelse i motsägelsen mot den samhälleligt erbjudna lyckligheten. Men ju tydligare de av kapitalismen skapade *möjligheterna* till befrielse från prestationsprincipen blir och ju mer kapitalismens utvidgade reproduktion driver på förstörelsen av naturen, desto mer blir överaktiveringen av destruktiv energi. ”Blandningen” av de båda primära driftarna förtätas: Eros själv verkar vara laddad med aggressivitet som ofta vänder sig mot den egna kroppen (rock- och punkmusik, brutalitet inom sport, droger ...).

Oppositionens förankring i en emancipatorisk driftsstruktur skall göra den *kvalitativa* förändringen, revolutionens totalitet möjlig. Men utvecklingen av en emancipatorisk driftsstruktur kan man bara föreställa sig som samhällelig process och just denna producerar och reproducerar den repressiva driftsstruktur som förinnerligar kapitalismen. Återigen ”djävulscirkeln”! Hur kan en emancipatorisk driftsstruktur uppstå i ett repressivt samhälle och mot ett sådant, vars herrar (till skillnad från oppositionen!) sedan länge har lärt sig att mobilisera psyket?

Bara den individuella *erfarenheten*, den individuella upplevelsen, som bryter igenom det ”subalternas” medvetandet, leder eller tvingar den enskilde till att se och känna tingen och människorna på ett annat sätt, tänka sig dem på nytt sätt.

”Allt som är ovanligt hindrar människorna ifrån att leva som de vill. De längtar - om de längtar - överhuvud taget inte efter att det de har skall förökas. Grundtonen i majoritetens stönande och jämmer är: 'Hindra oss inte från att leva som vi är vana!' Vladimir Iljitj Lenin var en människa som såsom ingen före honom förstod att hindra människor från att leva det liv de varit vara vid” (Gorki, citerat från Bahro, sv 96 f/ty 118).

Utvecklingen av driftsstrukturen är heltigenom förbunden med medvetandets utveckling: erotisk och destruktiv energi realiserar sig inom givna samhälleliga ramar. Driftsstrukturen blir emancipatorisk bara i förening med ett emancipatoriskt *medvetande*, som skisserar möjligheterna och gränserna för realiseringen och upphäver det enbart driftsmässiga i sig själv.

Revolutionens samhälleliga process börjar i de individer, hos vilka emancipationen har blivit ett vitalt behov. Men just dessa individer har övervunnit Jaget. Den emancipatoriska

driftsstrukturen konstituerar *solidariteten* som en kraft i livsdriften. Redan de primära drifterna, även om de är ”värderingsfria”, implicerar de andra, i eros lika väl som i destruktionen. De innehåller det allmänna: De är individernas drifter - men individerna som ”artväsen”.

Den grundläggande erfarenheten som i individernas psyke planterar nödvändigheten av vägran, stannar alltså aldrig vid den personliga upplevelsen, vid omedelbarheten i relation till Jaget. ”Resan i det inre” träffar i Jaget de andra och det andra (samhället och naturen) - inte bara som gräns för Jaget, utan som makter som konstituerar Jaget. Den grundläggande, omedelbara erfarenheten, i vilken relevansen för den konkreta individen kunde tjäna som verifiering, är alltid bara sådan /omedelbar erfarenhet/ som *förmedlad*, omedelbarhet och det handlandet som motiverar denna erfarenhet är alltid handlandet hos en som går utöver Jaget; som omfattande subjektiviteten. ”Politik i första person” är ett *contraditio in adjecto*. Resan i det inre är nödvändig, emedan dynamiken mellan Jag och Det är dold genom effektiv samhällelig kontroll och emedan individualiteten själv i senkapitalismen blir vara. (*Autonomie oder Getto*, s. 37 f.) Men om resan sedan blir stående vid ett omedelbart Jag och proklamerar dettas manifestationer som autentiska, så förefaller de till varuvärldens fetischism, och den på denna bas skapade motkulturen blir en del och ett komplement till den etablerade kulturen.

Jag har avslutningsvis betonat ambivalensen i vändningen mot subjektiviteten. Även här finns faran att man gör en dygd av nödvändigheten. Denna ligger i de radikala (särskilt de socialistiska) emancipationsrörelsernas isolering från massorna och i dessa rörelser strukturella svaghet gentemot den etablerade maktapparatusens materiella och ideologiska makt. Med avseende på denna konstellation framstår protest och uppror bortom (eller hitom) den politisk-ekonomiska klasskampen som ett *återtåg*. Det gäller även den militanta oppositionen inom den industriella arbetarklassen (lokal självförvaltning, fabriksockupation, icke-auktoriserade strejker). Jämfört med de stora massaktionerna i arbetarrörelsens historia framstår de som svaga utlöpare av en revolutionär tradition.

Men framträdelsen är inte allt. Rörelser som arbetaroppositionen, lokalgrupperna, kommunerna, studentprotesterna är de av den samhälleliga situationen bestämda, autentiska formerna för upproret som motstånd mot maktapparatusens centralisation och totalisering. Ännu inte stark nog att ställa en kampduglig oppositionell centralisation mot denna apparat, koncentrerar upproret sig på lokala och regionala baser där det fortfarande finns ett viss spelrum och en relativ rörelsefrihet. Och just denna motrörelse *anteciperar* de objektiva desintegrationstendenserna i det bestående samhället, nämligen systemets söndersmulande genom tillkomsten av ekonomiska och sociala enheter för självförvaltning. En sådan utveckling skulle i praktiken upphäva begreppet ”massor” och därmed ha realiserat en aspekt av befrielsen: ett liv för individer som känner sig solidariska och handlar solidariskt.

Sammanfattning

Bahros analys bryter igenom den marxistiska skenortodoxins fetischism och omedelbarhetens motkultur. Hans dialektiska analys leder till en autentisk, mot den begripna empirin orienterad ”intern” vidareutveckling av den marxiska teorin. Den uppvisar sin kunskaps radikalitet huvudsakligen på följande ”knutpunkter” för teorin och praktiken:

1. Avvisande av den i det utvecklade industrisamhället sedan länge passerade marxist-leninistiska modellen för den proletära revolutionen (maktövertagande av revolutionära massor, proletariatets diktatur), utarbetande av en ny modell som motsvarar de verkliga samhälleliga tendenserna.

2. En ny bestämning av klassförhållandena (i den "reellt existerande" socialismen liksom i senkapitalismen). Den "utvidgade" arbetarklassen; proletariatet som minoritet; integrering och utvidgande av avhängigheten; arbetarklassens förvandling till "folk"; dess konservatism.
3. Intelligentians avgörande roll under övergångsperioden, vilket motsvarar dess ställning i produktionsprocessen. Fetischen "massan".
4. Förläggandet av den samhälleliga dynamikens tyngdpunkt till subjektiviteten: "resan i det inre" och dess ambivalens. Medvetande som omvälvande kraft.
5. Omformulerande (och besvarande?) av frågan om revolutionens subjekt, som ett resultat av punkt 2.
6. Demonstration av att den integrala socialismen är en reell möjlighet, om de avgörande åtgärderna genomförs (omfördelning av arbete och inkomster, gradvist avskaffande av prestationsprincipen, demokratiskt utbildningssystem, ett rådssystem som är utvidgat utöver fabriken ...). Den nya ekonomin som tidsekonomi: progressiv reducering av den samhälleligt nödvändiga arbetstiden. Frihetens rike *inom* nödvändighetens rike.